

Tvrtko Švob

Ideologija i biologija

Zagreb, Sveučilišna knjižara, 2002., 158 str.

Budući da knjiga biologa Tvrtka Švoba *Ideologija i biologija* svojom tematskom složenosti nadilazi uobičajenu strukturu znanstvenog rada, ona ne nudi samo široki raspon znanstvenih informacija. Svih deset tematskih cjelina o kojima raspravlja Švob implicitno i eksplicitno promatra u dvostrukoj metrici: na povijesnoj razini on povezuje svjetonazore prošlosti (mit i religija) sa svjetonazorima sadašnjosti (znanost i ideologija) kako bi, pojmovno-komparativnom analizom, dočuo što čovječanstvo – kao biološku i kulturnu vrstu – očekuje u budućnosti. Knjigu bi, stoga, trebalo čitati iz različitih misaonih rakursa: prvo, kao kritički prikaz povijesnih oblika »iskrivljene svijesti« o podrijetlu života i čovjeka, zatim kao knjigu u kojoj se govori o dugotrajnoj i složenoj borbi znanstvenog, biologijskog, racionalizma protiv ideološke zlouporabe i instrumentalizacije znanstvenih svjetonazora (bilo u svrhu političkog vladanja, bilo u svrhu homocida ili genocida, bilo u svrhu kulturološkog podjarmljivanja i/ili kulturocida), kao knjigu o prirodi biološke i kulturne adaptacije, te na kraju, kao knjigu koja želi odgovoriti na upit o budućnosti biološkog i kulturnog opstanka ljudske vrste. U tom smislu, usudio bih se ustvrditi da Švob biolog i povjesničar znanosti samo metodologijski pretvodi Švobu sociologu, humanistu i filozofu.

Na samom početku, prije povijesno-kritičke analize ideologija, Švob – gotovo u marksističkoj maniri – upozorava kako ideologiju danas trebamo »shvaćati jedino u negativnom značenju« (str. 7.), tj. kao krivu, izokrenutu, fetišiziranu i lažnu svijest čije korijene valja tražiti u ljuskom otuđenju. Kao znanstveni realist *par excellence* ističe kako je suvremena znanstvena kritika ideologija nužna, jer znanost, za razliku od ideologija koje tumače svijet u skladu s interesom neke društvene skupine ili sloja, polazi od pretpostavke »da svijet postoji, da se može saznati i da je ta spoznaja od neke vrijednosti« (str. 8.). S druge strane, kao pravi poperovac koji vjeruje u kumulativni rast ljudskog znanja, tvrdi kako svi sustavi ideja koji nisu oprečni redovitim teorijskim i empirijskim mjerilima mogu biti istiniti »sve dok ih nove, isto tako postignute spoznaje, ne upotpune ili isprave« (str. 8). Iako mnoga znanstvena pitanja mogu i stoljećima ostati neriješena, ona se, za razliku od ideologija koje su neistinite i dogmatski krute, mogu stalno nadopunjavati i ispravljati. Međutim, to još uvijek ne znači da neki ideološki stavovi »moraju biti potpuno bez smisla« (str. 8.), pogotovo kada se njima pokušava ili želi opravdati neki interes. Ideologije, dakle, i usprkos stalnom rastu znanstvene spoznaje, imaju i danas određenu društvenu funkciju.

Povijesno-kritički prikaz ideologija Švob započinje analizom *kreacionizma*, učenja o natprirodnom podrijetlu svijeta, prirodnih fenomena, života i ljudskih zajednica. To je »mit koji u mnogim religijama i kulturama raznih naroda predstavlja

ne samo svjetonazor već je sastavni dio ideologija« (str. 19.) čije derivirane oblike možemo naći u nekim suvremenim oblicima *rasizma* i *seksizma*. U opreci prema kreacionizmu, biologija je morala odgovoriti na dva ključna pitanja, koja – po analogiji s filozofijskim problemom određenja diferencije između bića i nebića, i bitka i bića – možemo nazvati biološkim skandalonima. U prvom slučaju, biolozi su morali odgovoriti na pitanje o podrijetlu i određenju diferencije koja postoji između živog i ne-živog, dok su u drugom slučaju, morali odgovoriti na upit o podrijetlu i određenju diferencije između Života i živućeg(ih) bića. U tom kontekstu ranu povijest biologije treba iščitavati kao prvu znanstvenu kritiku i negaciju kreacionizma koju su započeli Jean Baptiste de Monet Lamarck i Charles Darwin.

U svom djelu *Zoološka filozofija* (1809.) Lamarck je zadao prvi jači udarac kreacionističkoj teoriji o nepromjenjivosti bioloških vrsta. Osnovna Lamarckova hipoteza jest da živi organizmi adaptivno reaguju na nagle promjene vanjskih uvjeta života. Adaptivna reakcija organizma istodobno stvara 'unutarnji osjećaj' koji izaziva nastanak novih osobina koje odgovaraju neposrednom utjecaju novog okoliša. Na tom je tragu Lamarck prvi postavio zakon o nasljeđivanju stečenih osobina. Taj zakon kaže da svaki organizam može na svoje potomke prenijeti neke osobine koje je zadobio u svojem životu, odnosno, da potomci nasljeđuju osobine koje su zbog adaptivne reakcije predaka bile pojačane uporabom nekih organa. Povijesno gledajući, s Lamarckom započinje prva velika revolucija u biologijskim znanostima, no opći doseg njegove teorije bio je umanjen zbog toga što je, pod utjecajem metafizičke filozofije, svoja biologijska zapažanja zaodijevao u mistične ideje o apsolutnoj svrhovitosti koja vlada prirodom. Goethe, Lamarckov suvremenik, ironično će primijetiti da »nemaju bikovi rogove zato što njima bodu, već zato što imaju rogove, mogu njima bosti« (str. 48.). Goetheova kritika prirodoslovaca koji su finalistički objašnjavali evoluciju živih bića pogađa samu bit Lamarckovog biologijskog finalizma.

Tek su s Darwinovom teorijom o prirodnom odabiranju vrsta, kreacionizam i *teleologija* konačno izbačeni iz biologijsko-znanstvenog diskursa. Djelom *Porijeklo čovjeka* (1871.) izazvao je paniku među suvremenicima. U tom djelu Darwin negira dvije ključne dogme kreacionizma: prvu, o čovjeku kojeg je bog stvorio na svoju sliku i priliku, i drugu, po kojoj čovjek, u vizuri eshatologije i soteriologije, ima povlašten položaj naspram svih drugih živih »stvorenja«. Darwin je tvrdio kako između čovjeka i životinjskih vrsta, osim u razvojnog stupnju, ne postoji bitna razlika. Isti filogenetički zakoni vladaju na mikro i na makro razini. Ameba i čovjek pripadaju istom evolucijskom lancu. Evolucija je posljedica povijesnog razvoja u kojem sva živa bića žive u prirodnom odnosu nastalom prirodnim odabiranjem, tj. selekcijom. Suprotno Lamarcku, koji je pod utjecajem metafizičke filozofije evoluciju shvaćao svrhovito-razvojnog mijenom tijekom koje svi organizmi mijenjaju svoja morfološka i fiziološka svojstva sukladno nasljednim osobinama svojih predaka, Darwin je tvrdio da je evolucija slučajni (ili relativni) razvojni tijek u kojem – zbog konstantne asimetrije koja vlada između prevelikog broj živih bića (i njihovih potreba) i ograničenih količina hrane (i drugih životnih uvjeta) – svi živi organizmi, uključujući i čovjeka, žive u stalnoj borbi za opstanak. U toj borbi opstaju samo vrste koje se bolje prilagođavaju, tj. koje uspješnije variraju nasljedene osobine. Važno je istaknuti da je Darwin, u svoju teoriju evolucije ugradio

poznatu Malthusovu hipotezu o nužnosti disproporcije koja postoji između rasta ljudske populacije (tzv. geometrijske progresije) i rasta resursa za preživljavanje (tzv. aritmetičke progresije). Na taj je način primijenio »jednu sociološku hipotezu o ljudskom društvu, na cijeli svijet živih bića« (str. 64.), što će kasnije u socijaldarvinizmu, doduše pogrešno, biti iskorišteno kao argument za obranu nekih etnocentričkih i *rasističkih* teza. Unatoč svemu, Darwinove tvrdnje bile su revolucionarne za razvoj biologije: prvo, »stoga što je on dokumentirano pokazao da se živi svijet razvio tijekom dugotrajne evolucije«, zatim, »da je taj razvoj tekao sredstvima potpuno materijalne naravi« te »da je iz toga razvoja izašao i sam čovjek«, pa je i on »potpuno materijalnog porijekla« (str. 32.). Zbog tih razloga, Švob drži da se biologija tek od Darwinovog vremena razvija na potpuno znanstvenoj podlozi. Za Darwinova života nije uočena sva zamašnost i dalekosežnost njegovih znanstvenih uvida. Međutim, danas je zapravo nemoguće i zamisliti izučavanje ikoje biološke grane, a da se istodobno ignorira darvinizam. Darwinovo je učenje oplodilo čitavu biologiju. preuredilo je sve biološke grane koje su postojale i uvelo u život mnoge nove koje nisu postojale prije Darwina kao što su fiziologija razvoja, ekologija i genetika.

U nastavku knjige Švob prelazi na kritiku ideologija koje s uporištem u darvinizmu prenose biološke zakone izravno na ljudsko društvo. Kritičkom analizom *socijaldarvinizma* autor nas posredno uvodi u kritiku ideologija *rasizma* i *eugenike*. Općenito se može kazati da se socijaldarvinizam napajao na dvama svjetonazorima: jednom znanstveno-biologijskom i drugom društveno-političkom. Prema prvom izvoru socijaldarvinizam je oblik biologizma u kojem se tvrdi da društvene i psihičke pojave u biti »nisu drugačije od bioloških« (str. 63.). Prema drugom izvoru riječ je o ideologiji liberalnog kapitalizma koja političko-ekonomske kategorije interpretira biologijskim terminima. Dok u prvom slučaju, socijaldarvinisti preuzimaju Darwinovu teoriju o prirodnom odabiranju vrsta kako bi u »borbi za opstanak« pronašli osnovni pokretač društvenog razvoja, u drugome oni prenošenjem Darwinove i Malthusove ideje u sferu političke ekonomije žele dokazati kako ekonomiju slobodnog tržišta – čije funkcioniranje ne smije remetiti nikakva društvena ili državna intervencija – treba zasnovati na Darwinovom zakonu borbe za opstanak kako bi se istodobno, poštujući liberalne principe o pravu na život i slobodu individue, osigurali društveni (tj. tržišni) uvjeti borbe, u kojoj jači (ili sposobniji) pobjeđuju slabije (ili nesposobnije). Usprkos masovnoj bijedi, gladi i općoj besposlici, Malthusova im teorija o prirodnoj selekciji i prirodnom odumiranju suviška ljudi pruža 'znanstveno opravdanje' za društvenu nejednakost i nepravdu. Istodobno, na globalnoj razini, vrlo je često cilj primjene Darwinove teorije o prirodnoj selekciji na ljudsko društvo bio »opravdavati... i kolonijalnu politiku« koja svoj ekstremni izraz zadobiva u različitim oblicima političkog i kulturnog podjarmljivanja »nerazvijenih naroda i populacija« (str. 65.). Nastojalo se dokazati da su vladajući slojevi i narodi, zapravo, pobjednici u borbi za opstanak, tj. da su viši tip čovjeka. Nehumanost ove ideologije ogleda se u bizarnom zahtjevu da tzv. nužni (=imoralni) zakon adaptacije i prilagodbe, koji vlada među prirodnim vrstama, treba postati mjerom za reguliranje političkih, ekonomskih i kulturnih odnosa među pojedincima, društvenim grupama, narodima i nacijama. Uz to, cinizam i nelogičnost socijaldarvinizma ogleda se u tome što on evolucionističke termine, posudene iz biologije, koristi za opravdavanje društvenog *statusa*

quo, dok političko-humanističke ideale zasnovane na principima slobode i jednakosti odbacuje u ime »viših« zakona prirode, pa društvenu nepravdu i nejednakost smatra nepromjenjivim i nužnim uvjetom za uspostavljenje društvene strukture. U zaključku ovog poglavlja Švob ističe kako je otkrićima u genetici i ekologiji suvremena biologija u potpunosti srušila ideologiju socijaldarvinizma. Međutim, to ne znači da su temeljne pretpostavke darvinizma mrtve. Naprotiv, »najnovija otkrića ne samo da nisu opovrgla ili bitno izmijenila temelje darvinizma, već su potvrdila njegovu bit. Posljednjih nekoliko desetljeća, molekularni biolozi, polazeći upravo od evolucionističke osnove, pridonose otkrivanju genetskog prijenosa nasljedstva istražujući strukture i funkcioniranje čimbenika elementarnih kemijskih procesa. Otkriće DNK, genetske abecede, proučavanje 'pogrešaka' u procesu reprodukcije, prenošenje mutacija i dijalektička uloga slučajnosti i zakonitosti objašnjavaju podrijetlo raznolikosti živih bića« (str. 67). Sva ova otkrića približavaju nas sve bliže razumijevanju mehanizama prenošenja nasljednih osobina, kao jednog od najvažnijih svojstava života.

U nastavku knjige Švob prelazi na kritičku analizu ideologija *rasizma* i *eugenike*. Kao i socijaldarvinizam, ideologija rasizma nije jedinstvena i koherentna doktrina. U kulturi, na prve izvore rasizma nailazimo već u staroj »germanskoj politeističkoj mitologiji« (str. 70.), koja je na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće, preko romantizma, izravno utjecala na buđenje njemačkog nacionalizma. Dolaskom Hitlerove nacionalsocijalističke stranke na vlast, rasizam postaje državnom ideologijom Trećeg Reicha. Na pseudoznanstvenoj razini, osnivačem moderne rasističke ideologije smatra se Joseph Arthur comte de Gobineau. U *Eseju o nejednakosti ljudskih rasa* (1853.) Gobineau raspravlja o »čistim« i »križanim« rasama i postavlja tezu o superiornosti arijske (germanske) rase. I ideolozi nacističkog rasizma žele biološke zakone prenijeti na ljudsko društvo, kulturu i historiju čovječanstva. U usporedbi sa socijaldarvinizmom i konsekvence rasizma moguće je promatrati u geo-političkom kontekstu. Za razliku od engleskih socijaldarvinista, koji su u »borbi za preživljavanje najsposobnijih«, tražili, a i nalazili još jedno opravdanje za osvajanje prekomorskih kolonija, njemački rasizam svojom ideologijom o neizbježnoj borbi između arijevske rase i drugih (nearijevskih) rasa želi sudbinski opravdati budući svjetski rat kojim se osvajanjem što većeg »životnog prostora« želi utjecati na promjenu političke i kulturne karte svijeta. Rasu, kao najbitniju odrednicu nacije, karakterizira tip čovjeka koji je potpuno određen svojstvima fizičke antropologije. U želji da znanstveno dokažu postojanje »čiste rase« rasisti se upuštaju u stvaranje kompliciranih sustava klasifikacija i indeksacija s ciljem da ustanove nepromjenjiva svojstva »arijevstva«. Hitler u *Mein Kampf*u tvrdi da se Nijemac »može označiti nadčovjekom, a odlikuje se visokim rastom, dugom lubanjom, plavom kosom i modrim očima« (str. 79.). Mjerenjem indeksa glave, kao i zlouporabom biologijskih znanja o svojstvima ljudske krvi, rasisti žele dokazati da postoje intrinzična svojstva koja ulaze u »definiciju rasa«. Iz oblika glave, tj. iz veličine indeksa, rasna teorija izvodi zaključke o sposobnosti mozga i kulturnoj vrijednosti rase. Rasisti tvrde da su samo »dugoglavci (dolikokefali) umno i stvaralački obdareni«, dok su »širokoglavci (brahikefali) nesposobni i bezvrijedni elementi čovječanstva« (str. 77-78.). Isto tako, teorija o »čistoći krvnih grupa« trebala je dokazati da postoji još jedna biologijska konstantna na temelju koje se može sa stopostotnom vjerojatnošću odrediti rasni sastav određene populacije. Osim na Darwi-

novu teoriju, suvremeni rasizam se istodobno pozivao i na eugeniku i na genetiku. Stoga »u svakoj rasističkoj ideologiji veliku ulogu ima posebno tumačenje genetike« (str. 74). Proces nasljeđivanja, prema rasistima, svodi se na kombiniranje iskonskih gena, nosilaca nasljednih svojstava, koji se uzimaju kao zauvijek nepromjenjive veličine, i toj se unutarnjoj kvaliteti (*genotipu*) pripisuju sva vanjska svojstva organizma (*fenotip*). Genetski se sustav ne promatra povijesno, a svojstva nekog individuuma nisu rezultat dinamičkog odnosa između genotipa i okoline. Zbog toga je, prema rasistima, okolina u kojoj čovjek živi, sporedni faktor. Rasisti su u biti neosjetljivi na socijalna pitanja. Je li čovjek gladan ili sit, besposlen ili zaposlen i u kakvim uvjetima živi, nevažno je. Jedino je važno da »pojedinaac čuva svoju nasljednu (rasnu) tvar« (str. 75.).

Bit Švobove kritike rasizma možemo sažeti u niz tvrdnji: (a) »rasisti nisu shvatili dinamiku nasljednosti, a poglavito ljudska svojstva kao izraz interakcije između nasljedne osnove (genotipa) i vanjskih karakteristika (fenotipa)«, (b) jer nisu uvidjeli »relativnu ulogu nasljednosti i utjecaja okoliša«, (c) kako se »jedino geni nasljeđuju« (str. 81., 92.) i to u smislu (d) da se »fizički prenose od roditelja prema potomstvu preko spolnih stanica«, a kako (e) spolne stanice nemaju kožu, ni krv, ni inteligenciju, ni psihički život, to znači (f) da se ni »fizička vidljiva svojstva (kao što su boja kože, veličina lubanje, boja kose i očiju), niti psihička svojstva fenotipa (kao inteligencija i emocije) – na kojima su rasisti gradili svoju teoriju – (g) ne nasljeđuju neposredno od roditelja« (str. 81.-82.). Prema tome, razlike među ljudima su fenotipske, a fenotip je izraz interakcije genotipa i vanjskih čimbenika. Istraživanje doprinosa gena i doprinosa okoliša u promatranim oblicima individualnog razvoja je opravdano, ali uvijek uzimajući u obzir činjenicu da geni izravno ne određuju te oblike već imaju udjel u procesu adaptacije. Tvrdnja da je ljudska inteligencija (ili slične psihičke osobine) dijelom uvjetovana i nasljednošću, ne znači da se neki ljudi rađaju pametni, a neki glupi, već znači da varijabilnost inteligencije ovisi o interakciji genetskih i vanjskih čimbenika. Kao i u somatskih karakteristika, razlike u inteligenciji ili određenim sposobnostima između individua jedne te iste populacije ili rase mogu biti veće nego između raznih populacija ili rasa (str. 85.). Opravdano je stoga postaviti pitanje: do koje mjere su neke varijacije uvjetovane okolišem, a do koje mjere genetskim čimbenicima?

Eugenike je nastala kao stanoviti politički izraz genetike. Teorijsko opravdanje ovog učenja dao je Francis Galton. On eugeniku definira kao »znanost koja se bavi utjecajima koji popravljaju urođena svojstva jedne rase, a i onima koji ih razvijaju na najveću korist« (str. 97.). U rasista su, na primjer, takva gledišta učvrstila stav da je genetski sustav bezuvjetna determinanta čovjekove ličnosti, sposobnosti i sudbine. Zato rasistički eugeničari s prezirom govore o poboljšanju svijeta izmjenom okoline. Pitanje nije u poboljšanju vanjskih uvjeta već u poboljšanju rase, pa su, sukladno rasističkom »zakonu o zaštiti krvi«, u nacističkoj Njemačkoj uveli »nasilnu sterilizaciju pučanstva« (str. 75.). Samo za dvije godine predratne hitlerovske vladavine sterilizirano je više desetaka tisuća osoba, a tijekom Drugoga svjetskog rata 70.000 steriliziranih njemačkih duševnih bolesnika ugušeno je u plinskim komorama. Slične mjere provodile su se u Švedskoj i nekim drugim zemljama sjeverne Europe. Međutim, do zlouporaba eugenike nije došlo samo u nacističkoj Njemačkoj. Krajem 19. stoljeća i u prva tri desetljeća 20. stoljeća, euge-

nički pokret proširio se u SAD i drugim zemljama. Tako su, na primjer, do 1931. godine, pod utjecajem tog pokreta, u tridesetak država u SAD izglasani zakoni o sterilizaciji kriminalaca, prostitutki, psihopata i slaboumnih osoba. U tri desetljeća prije Drugog svjetskog rata u SAD je sterilizirano najmanje 60.000 ljudi. Začudo je, međutim, kako su u SAD ideologiju eugenike podržavali etablirani znanstveni i intelektualni krugovi. Svjetski priznat psiholog McDougal, koristeći se autoritetom šefa Odjela za psihologiju na Harvardovom sveučilištu, otvoreno je zahtijevao »da se demokracija zamijeni sustavom kasta, a da se zakonskim putem 'nižim' kasta- ma ograniči razmnožavanje« (str. 101.).

Takvi stavovi nekih antirasista (bihevorista) izazvali su protureakciju, koja je, nažalost, i sama završila u jednako neznanstvenoj suprotnosti, tj. u mišljenju po kojem »apsolutno sva svojstva čovjeka određuju jedino njegova okolina i odgoj« (str. 98.). Za razliku od rasističkih eugeničara, bihevoriste ne zanimaju pitanja o biološkim mehanizmima prenošenja nasljednih osobina. Začetnik bihevorizma John B. Watson isticao je da se ljudi na neki način proizvode, tj. da je postavljanjem određenih životnih uvjeta moguće od djeteta dobiti bilo koji oblik odraslog čovjeka (od umjetnika do kriminalca). U tom smislu, tvrdi Švob, suvremena ideologija *bihevorizma* izvjestan je oblik »antigenetskog dogmatizma« (str. 113.) koji je bliži lamarkizmu nego li darvinizmu. Bihevorizam se isticao istraživanjem vanjskih manifestacija životinjskog i ljudskog ponašanja koje nastaje isključivo podražajima iz okoline. Bihevoristi nisu priznavali nikakve uloge naslijeda u ponašanju, pa ni postojanje prirodnih talenata za pojedine djelatnosti. Jedan od najpoznatijih bihevorista, B. F. Skinner je tvrdio da se ljudsko ponašanje prvenstveno temelji na konceptu pozitivnih, odnosno negativnih poticaja (potkrepljivanje/inhibiranje), tj. što više nekoga hvalimo i nagradujemo, to se on više ponaša onako kako želimo. Ljudska bića nisu nimalo samostalna, neovisna, već su pod potpunom kontrolom vlastite okoline. Ekstremni izraz ove teorije ogleda se u tvrdnji da je i »ljudska svijest samo oblik ponašanja mozga«. Takav ekstremni ambijentalizam govori da su mogućnosti oblikovanja čovjeka u bilo kojem pravcu gotovo beskonačne. Čovjekova borba za slobodu uzrokovana je samo procesima ponašanja znakovitim za ljudski organizam.

Shvaćanjima bihevorista suprotstavlja se humanistička psihologija (ili psihologija ličnosti) koja, nasuprot bihevorističkim teorijama o ekološkom kondicioniranju ljudskog ponašanja, tvrdi da su ljudi sposobni »promijeniti sami sebe i cijelo društvo« (str. 115.). Prema Maslovu svaka »zdrava« osoba teži ka samoostvarenju. To znači da razvojni potencijali pojedinačne ljudske inteligencije, kao i njene društvene egzistencije, nisu ograničeni ni biološkim naslijedom ni društvenim konformiranjem. U humanističkoj vizuri, koju Švob naročito ističe, ostvarivanje individualnih potencijala i nadarenosti, u načelu ovisi o interakciji i genetskih i vanjskih (kulturnih) čimbenika, ali isto tako i o individualnom iskustvu i pokušajima da se riješi aktualni problem.

Humanističkom nadopunom i kritikom bihevorizma Švob nas uvodi u područje *bioetike* i *futurelogije*. Činjenica da čovjek mijenjanjem prirodnog i kulturnog okoliša mijenja i biološke uvjete vlastite egzistencije otvara čitav niz vrlo složenih pitanja biološkog i kulturnog opstanka ljudske vrste. Pitanja biološkog opstanka

ljudske vrste ne možemo i ne smijemo reducirati na tehnološka rješenja, jer s tehnološkim napretkom i primjenom tehnoloških rješenja još uvijek ne ukidamo društvene deformacije u organizaciji i ideologijama. »Ideologija uspjeha i ideologija borbe za društvene položaje... izraz su amoralne antihumane svijesti« (str. 145.). Teorijske i praktične odgovore za mnoge društvene probleme, prije svega trebamo tražiti »...ne u tehnološkim rješenjima«, već u »socijalnim i humanističkim svjetonazorima« (str. 145.). Na tom tragu autor ističe kako bi iz *Opće deklaracije o pravima čovjeka* valjalo stvoriti jednu buduću globalnu etiku koja bi se trebala zasnivati na »općim spoznajama, orijentaciji i svjetonazoru koji su bitni za ljudski opstanak i razvoj« (str. 121.). Međutim, kako je određivanje ciljeva društvenog razvoja »najupitnije i najproblematičnije pitanje svih projekcija, planova i programa razvoja« (str. 143.), osnovni uvjet zasnivanja buduće etike čovječanstva ima biti »spremnost naroda i pojedinaca da se prihvati sustav zajedničkih prava i dužnosti« (str. 121.). Taj sustav zajedničkih prava i dužnosti, bez obzira na razne spekulacije, trebao bi se zasnivati na humanističkim vrednotama u koje, prije svega, valja ubrojiti: ravnopravnost rasa, naroda, jezika, ideja, osobnih sloboda, poštovanje čovjekova života i rada, roditelja, muškaraca i žena, kao i odnos prema prirodi. Na jednoj strani, globalna etika čovječanstva bi se oslanjala na primijenjenu etiku, koja bi se bavila analizom raznih, općenito nedovoljno razjašnjenih i kontroverznih društvenih problema, odnosno onih problema koji su pod direktnim uplivom raznih ideologija i svjetonazora. Na drugoj strani, globalna bi se etika oslanjala na bioetiku kao »nadinterdisciplinarno« istraživanje cjeline života, tj. koja bi se bavila pitanjima biologije čovjeka i drugih organizama. U tom smislu bioetika ne bi samo primjenjivala izvjesne etičke teorije na području biologije i medicine, već bi njena glavna značajka bila obilježnost »pluralističkim pristupom, otvorenim za različite svjetonazorske, filozofijske, religijske i tehnološke doprinose« (str. 123.). Jasno je da bi nadinterdisciplinarna bioetička istraživanja u svako doba morala konzultirati biotehnološke izume koji, gotovo svakodnevno, u etiku uvode posve nove ideje i odnose koji ranije nisu bili aktualni. Švob drži da bi se područje bioetičkog interesa i utjecaja trebalo protezati na pitanja transplantacije organa, umjetne oplodnje, pobačaja, eutanazije, kloniranja, eugenike, prava životinja i niz drugih. Istodobno su bioetička pitanja neodvojiva i od drugih etičkih pitanja kao što su problemi medicinske etike, rasizma, seksizma, homoseksualizma, i sl. Posebni skup etičkih pitanja koja bioetika treba raspraviti jesu negativne posljedice tehnološkog razvoja: prevelika potrošnja prirodnih resursa, zagađenje vode, zraka, tla, globalno zatopljenje, kao i pitanja u svezi s vojnom industrijom i ratovima koji svojom razornošću i kontaminacijom dovode svijet u globalnu opasnost. Neizostavni su i problemi povećanja svjetskog stanovništva. Eksponencijalni rast stanovništva na Zemlji nameće pitanje kako osigurati ne samo hranu i vodu, već i ostale uvjete za normalni život cjelokupnog pučanstva u sadašnjosti, a još više u budućnosti.

Sva ova pitanja povezuju bioetiku s futurologijom. Iako za bioetičara i za futurologa riječ »budućnost« ima različito značenje, i jedan i drugi ulažu napore ka stvaranju jedne »kolektivne volje« koja u gospodarskom i tehnološkom razvoju ne vidi apsolutnu vrijednost. Bioetičar mora voditi računa o budućnosti imajući na umu zahtjeve održivog razvoja. To znači da bi održivi razvoj trebao biti više usmjeren na jednakost i dobrobit svih, nego li na sam gospodarski rast. Isto tako,

bioetičar mora biti svjestan da zbog »zadovoljavanj(a) sadašnjih potreba« ne smiju biti »ugrožene potrebe budućih generacija« (str. 142.). I na kraju, ono na što svaki bioetičar treba usmjeriti pozornost jest opasnost koja dolazi od strane same znanosti, jer čak i znanost »može u određenim okolnostima pridonositi razaranju svega onog što dovodi do kvalitete i sreće čovjeka« (str. 142.). Švob ovdje prije svega misli na eksplozivan, ali često i nepredvidljiv napredak u biomedicini koji, osim izvanrednih koristi, za sobom povlači i realne opasnosti, jer osim principima proizašlim iz zahtjeva održivog razvoja, pristup biološkom i medicinskom napretku isto treba biti ograničen humanističkim normama. U tom pogledu uloga znanstvenika u istraživanju nije jedinstvena, jer njegova postignuća »mogu biti iskorištena i za druge – nehumane svrhe« (str. 125.).

Napokon, čini se da Švob humanist prešutno priznaje da prirodnoznanstveni racionalizam – kao brana svim vrstama ideologija – pokazuje svoje granice, pa čak i nemoć, upravo na pitanju o budućnosti humanizma. Naime, usprkos svim racionalnim usidrenjima prirodnoznanstvenog mišljenja, kao i strogim eksperimentalno-istraživačkim kriterijima, biološka i kulturna budućnost ljudske vrste – a time i znanosti općenito – postaje upitna, jer sve što je znanstveno-tehnički izvedivo nije uvijek i etički dopušteno. Stoga budućnost biološkog i kulturnog opstanka ljudske vrste ne leži toliko u rukama znanosti koliko u nadi o postojanju »kulturne tolerancije suživotnih obrazaca kulture« (str. 119.). Pa bez obzira što nam je vrlo teško zamisliti budućnost bez postojanja neideologijskog mišljenja, etička briga o »životinjskom i biljnom životu ... sveopća zaštita ljudskih bića ... etički pristup raznim narodima, populaciji, spolu, konfesijama i uvjerenjima ideal je«, ali i zadatak, »prema kojem ljudski rod treba i dalje težiti« (str. 120.).

Željko Oštarić

Odjel za sociologiju, Sveučilište u Zadru, Zadar, Hrvatska

Stanko Bašić

Razgovorom prema životu: hrvatske povijesne teme

Zadar, Hrvatsko kulturno društvo Napredak, 2003, str. 333.

U koricama ove zanimljive i primjereno naslovljene knjige sadržani su autorovi razgovori s odabranim i kompetentnim sugovornicima u posljednjih dvadesetak godina, u povodu određenih važnih znanstvenih i kulturnih događaja (skupova, objavljivanja i predstavljanja osobito vrijednih knjiga i sl.) o podnaslovljenoj i široj tematici. Dobro postavljenim pitanjima, što podrazumijeva i dobru upućenost onoga koji pita u probleme o kojima se razgovara, kako bi pravi razgo-